

TEVÂRİK

Tevârikler, idarî bakımdan kontrolleri güç Sahrâ şartlarında yaşadıklarından herhangi bir devletin tam olarak hâkimiyetini kabul etmediler. Kuzey Afrika'daki Berberî-Arap hânedanları ve Osmanlı idaresinin Garp ocakları ile Sahrâ'nın güneyinde kalan sultanlıklar arasında işleyen kervanların muhafazasını ve yolların güvenliğini bunlar sağlıyordu. Kendileriyle anlaşma yapmayan kervanların Sahrâ'yı geçmeleri mümkün değildi. Osmanlı Devleti'yle XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan iyi ilişkiler bir sonuca varmadan Osmanlı-İtalyan savaşı patlak verdi. Ardından buldukları yerler Fransız işgaline uğradı. Tevârikler, Osmanlı padişahından başkasını hükümdar kabul etmedikleri gibi topraklarında meydana gelen her türlü olayı Trablusgarp vilâyetine bildiriyorlardı. I. Dünya Savaşı'nda Fransa'nın yıpranmasından yararlanarak Senûsî şeyhi Muhammed el-Abîd'in önderliğinde 1916-1917'de Büyük Sahrâ'nın her tarafında isyan başlattılar. Sömürge idaresine büyük kayıplar verdirmelerine rağmen bütün topraklarının sömürgeleştirilmesine engel olmadılar.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar, Tevârikler'in bulunduğu kesimde Gât kazasını kurdular; 1900'lü yılların başında Fizan'a bağlı diğer kazaları oluşturdu. Bunlar merkezi Canet olan Ezgar Tevârik, Haggar ve merkezi Barday olan Tîbû Reşâde kazalarıdır. Yeni kurulan ve kaymakamın göreve başlamasından kısa süre önce Fransızlar tarafından işgal edilen, merkezi Bilmâ olan Kavâr kazasının durumu son dönemde Osmanlı Devleti'nin ısrarla üzerinde durduğu bir mesele oldu. Gerek coğrafî açıdan gerekse nüfus yapısı bakımından son derece hareketli bir konuma sahip Gât kazasını yöneten En-sârî ailesi mensuplarıyla bölgede yaşayan Ezgarlılar arasındaki çatışmalar Osmanlı idaresi zamanında da durmadı. Osmanlı Devleti'ne itaat eden Berberî, Arap ve zenci şehirli ahali yanında surların hemen dışında çadırlarda yaşayan Tevârikler serbest yaşamaktan hiçbir zaman vazgeçemediler. Osmanlı-Tevârik yakınlaşmasında en önemli hususlardan biri, Canet nahiyesinin beş köyünde toplam 10.000 hurma ağacının bulunduğu vahanın konumudur. Zira kuzeyden güneye giden bütün kervanlar bu vahada konaklıyordu ve idaresini Tevârikler'in Emnen kabilesi elinde bulunduruyordu. Fransızlar'ın burayı ele geçirme girişimleri karşısında Tevârik ahalisi Osmanlılar'a başvurdu. Bunun üzerine

Canet'in Gât'a bağlı nahiyeye yapılarak nüfuz sahibi birinin müdürlüğe, başka birinin kâtipliğe tayin edilmesine, Osmanlı bayrağı ile bir zâbitin kumandasında kırk kişilik bir müfrezenin gönderilmesine karar verildi. Mustafa Fâik Paşa 1879-1885 yılları arasında bu görevi başarıyla yürüttü. Ezgar Tevârikleri'yle Osmanlı hükümeti arasındaki bağları daha da kuvvetlendirmek için ikinci derecede önem verilen Canet'i önce nahiyeye, ardından Fizan'a bağlı bir kaza haline getirdi ve Şeyh Nahnûhen'i kaymakamlığına tayin etti; Nahnûhen 1885'te vefat edinceye kadar Kuzey Tevârikleri'nin kaymakamı olarak görev yaptı.

Ezgarlar'ın Gât'tan sonra en önemli yerleşim birimi olan Canet yaklaşık yirmi beş yıl Osmanlı idaresinde kaldıktan sonra güneyden gelen Fransız işgali tehlikesiyle karşılaştı. Fransızlar'ın burada Osmanlı varlığı bulunmadığı iddialarına karşı 1905'te Osmanlı Devleti Canet'i kendi toprakları ilân etti. 1906 Temmuzunda Trablusgarp Valisi Receb Paşa, yaveri Abdülkadir Câmî Bey'i kırk kişilik bir müfreme ile Canet'e gönderdi. Fakat bunlar Gât'a kadar gidebildiler. 1909'da buraya Osmanlı bayrağı dikildiyse de 1910 yılının ortalarında Osmanlı askerî birliği burayı boşalttı. 3 Mayıs 1911'de Canet, Osmanlı nahiyesi olarak kayıtlıydı. Fransızlar 28 Ekim 1918'de bölgeye yerleştiler. Ezgar Tevârikleri'nin hâkimiyet alanları üç kısma ayrılarak Cezayir, Nijer ve Libya'ya verildi. Tevârikler günümüzde Libya'nın güneybatısında, Nijer'in kuzeyinde ve batısında, Nijerya ve Burkina Faso'nun kuzeyinde, Mali'nin doğusunda ve kuzeyinde, Cezayir'in güneyinde ve Moritanya'nın doğusunda yaşamaktadır. Özellikle Nijer ve Mali'de yaşayanlar, merkezi hükümetlere karşı direniş hareketleri başlatıp bağımsızlık dahil çeşitli haklar istemektedir. 2000'li yıllara kadar ciddi sıkıntılara yol açan bu talepleri giderek etkisini kaybetmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Y.MTV., nr. 295/46; BA, BEO, Vilâyet Giden-Trablusgarp, *Defter*, nr. 370, s. 112 (3 Kânunuevvel 1308); BA, İrade-Dahiliye, nr. 50613 (13 C 1293); BA, Y.E.E., nr. 122 (121) /2389; BA, Şûrâ-yı Devlet, nr. 1303/5277; Paris Archives Nationales, CARAN 200MI 606-Activité turques dans l'hinterland tripolitain; H. Duveyrier, *les Touareg du nord*, Paris 1864, s. 273-275; F. Foureau, *Rapport sur ma mission au Sahara et chez les Touareg Azdjer, Octobre 1893 - Mars 1894*, Paris 1894; Sâdik el-Müeyyed, *Afrika Sahrâ-yı Kebiri'nin Seyahat*, İstanbul 1314, tür.yer.; H. Schirmer, *Le dernier rapport d'un européen sur Ghât et les Touareg de l'Aïr: Journal de voyage d'Erwin de Bary (1876-1877)*, Paris 1898; Şehbenderzâ-

de Ahmed Hilmi, *Senûsiler*, İstanbul 1325, s. 97; Abdülkadir Câmî, *Trablusgarp'tan Sahrâ-yı Kebire Dođru*, İstanbul 1326, s. 145, 151, 163, 183, 191; a.m.f., "Canet Meselesine Dair", *SM*, V/113 (1326), s. 153-154; E. Rouard de Card, *la France et la Turquie dans le Sahara oriental*, Paris 1910, s. 11-16; R. Pottier, *Un prince saharien méconnu Henri Duveyrier*, Paris 1938; Hikmet Naci, *Tarih Boyunca Kuzey Afrika ve Berberiler*, İstanbul 1955, s. 32-33; Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahrâ'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Erzurum 1970, s. 30-31, 42, 48, 171; H. T. Norris, *The Tuaregs: Their Islamic Legacy and its Diffusion in the Sahel*, Warminster 1975, s. 9-11; Cl. Blanguernon, *le Hoggar*, Paris 1983; H. Lhote, *Les touaregs du Hoggar*, Paris 1984, s. 11-12, 35; J.-L. Triaud, *La légende noire de la Sanûsiyya: Une confrérie musulmane saharienne sous le regard français (1840-1930)*, Paris 1995, I, 79, 100, 106; M. G. Lemay, "la Tripolitaine et le grand désert", *Bulletin de la société de géographie commerciale de Paris*, V/4, Paris 1883, s. 353-369; Müsevitzâde Derviş Paşa, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihine Ait Vesikalar", *İstanbul*, yeni seri, I, 1012, İstanbul 1948, s. 391-419; A. Bougeot, "Les échanges transsahariens, la Senusiyya et les révoltes twareg de 1916-7", *Cahiers d'études africaines*, XVIII/69-70, Paris 1978, s. 159-185; Ahmet Kavas, "Büyük Sahrâ'da Gât Kazası'nın Kurulması ve Osmanlı-Tevârik Münasebetleri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, İstanbul 1999, s. 171-196; K.-G. Prasse, "Tevârik", *El²* (ing.), X, 379-381.

AHMET KAVAS

TEVÂRÜD

(التوارد)

İki şairin birbirinden habersiz aynı şiir parçasını söylemesi anlamında edebiyat terimi.

Sözlükte "su kaynağına ulaşmak, varmak" anlamındaki **vürüd** kökünden türeyen **tevârüd** "aynı kaynağa veya aynı yere beraber gelmek" demektir. **Müvârede** kelimesi de benzer mânada kullanılır (*el-Mu'cemü'l-vasîf*, "vrd" md.). Edebiyatta iki şairin birbirinden habersiz olarak aynı şiir parçasını, aynı beyit veya mısraı söylemesine "rastlaşma" anlamında tevârüd denildiği gibi "iki his ve düşüncenin denk gelmesi" mânasında **iltikâül-hâtireyn** adı da verilmiştir. Tevârüd edebiyat ve belâgat kitaplarında "ahz, serika, intihal" (başka şairlerden alıntı yapıp kendine mal etme) konularıyla şiirin otantikliği meselesi bağlamında ele alınmıştır. Bazı belâgat âlimleri tevârüdü imkânsız gördüğünden onu intihal şeklinde değerlendirirken kimileri kadîm zamanlardan beri bunun görüldüğünü, aynı tabiata ve hayat şartlarına sahip, aynı çevre içinde yaşayan insanların düşünce ve duygularını benzer kalıplar içinde dile getirebileceklerini belirtmiştir.

Nitekim Ebû Hilâl el-Askerî aynı kabileden olan, aynı yörede hayat süren kimselerin sûret ve sîretlerinde benzerlik bulunduğu gibi düşünce ve ifadelerinde de benzerliğin olabileceğini ifade etmiş (*Kitâbü’ş-Şinâ’ateyn*, s. 236), Asmaî ile hocası Ebû Amr b. Alâ da buna yakın bir görüşleri sürmüştür (Şerîşî, II, 216). Ünlü şair Mütenebbî’ye tevârüdün mümkün olup olmadığı sorulunca şöyle cevap vermiştir. “Şiir bir er meydanı, şairler bu meydanın süvarileridir. Meydanda koşan atların birbirinin izine basması gibi duygu ve düşüncelerin de aynı ifadelerde birleşmesi mümkündür” (*a.g.e.*, a.y.). Mütenebbî’nin bu sözünden hareketle tevârüd için “tevârüdü’l-havâtr” denildiği gibi “vukûu’l-hâfir ale’l-hâfir” (ayak izinin ayak izi üzerine rastlaması) tabiri de kullanılmıştır. Harîrî *el-Makâmât*’ında Mütenebbî’nin bu görüşünü desteklemiştir (*a.g.e.*, a.y.).

Edebiyat eleştirmenleri intihal ile tevârüdün sınırlarını belirlemeye çalışmış ve bazı kriterler ortaya koymuştur. Buna göre iki şair çağdaş olup şairlik düzeyleri eşitse benzeşen mısra veya beyitleri için tevârüde, aksi halde daha yeni veya şairlik düzeyi düşük olanın diğerinden intihal ettiğine hükmedilir. Yeni şairlerle kadim şairler arasındaki benzeşme ise normalde yeni şairin kadim şairden intihal ettiğini gösterir; ancak yeni şairin intihal yapmadığına dair yemin etmesi durumunda tevârüde karar verilir. İmruülkays’a göre daha yakın zamanda yaşayan, şairlik düzeyi daha düşük olan Tarafe b. Abd’den benzeşen bir beyti sebebiyle ondan intihalde bulunmadığına dair yemin etmesi istenmiş, yemin edince de tevârüde hükmedilmiştir (İbn Reşîk, s. 289). Bunun yanında eski şairin derecesi düşük, yeni şairin derecesi yüksekse yine tevârüde karar verilebilir. Tevârüde mâna aynı olmak şartıyla lafızlarda cüzi farklılıklar bulunabilir. İmruülkays’ın, : *وقوفاً بها صَحْبِي عَلِيٍّ عَلَيْهِمْ / يَقُولُونَ : “تَجَمَّلُ”* (sabr-ı cemil göster) kelimesi Tarafe’de *“تَحْمَلُ”* (tahammül et) şeklindedir (Şerîşî, II, 216). Cerîr’in, *“وَلَا تَقْتُلِ الْأَسْرَىٰ وَلَكِنْ تَفَكِّهْمَ / إِذَا أَنْقَلْ”* “*فَعَزَّذَكَ*’ta birinci çoğul şahıs kalıbındadır. Ferezdzak, Cerîr ile aralarındaki bu tür benzeşmeleri ilham cinlerinin aynı olmasıyla açıklamıştır (*a.g.e.*, II, 217). Ukayşir el-Ese-

dî ile Ebû Nüvâs’ın dört beyitlik kıtalarındaki lafzi farklılık çok azdır ve en uzun tevârüd örneklerinden biri sayılmıştır (*a.g.e.*, a.y.). Kaynaklarda Cerîr, Ferezdzak, Beşşâr b. Bürd, Ebû Nüvâs, İbnü’r-Rûmî, Serî er-Reffâ gibi birçok şaire ait tevârüd örnekleri yer alır (Askerî, s. 235-237; İbn Mün-kız, s. 217-222; Şerîşî, II, 216-219).

Tevârüd Türk edebiyatında tazmin, iktibas ve sirkat-i şiir (intihal) dolayısıyla söz konusu edilmiş, genel özellikleri itibariyle Arap edebiyatı doğrultusunda değerlendirilmiştir. Cevdet Paşa’nın işaret ettiği gibi tarih düşürmelerde aynı kelime veya ifadenin ebced hesabı da aynı olacağından tevârüd bazan kaçınılmaz hale gelir. Sürûrî, Hikmet ve Re’fet tarafından söylenen, “Câyını adn eylesin Kadri Bey’in rabb-i kadîr” tarih mısraı bu çeşit tevârüde bir örnektir. Recâizâde Mahmud Ekrem, tevârüde kuvve-i hâfıza konusu içinde “istitrat” başlığı altında hem klasik belâgat terimi olarak hem de, “Bir yerde görülmüş olan efkâr ve ibârâtın bilâ irade ve bilinmeyerek lisana veya kalemin ucuna gelivermesidir” tarifiyle yer verir, bunun dışında farklı bir şey söylemez.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1311; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü’ş-Şinâ’ateyn* (nşr. Ali M. el-Bicâvî – M. Ebû’l-Fazl), Kahire 1371/1952, s. 235-237; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umda* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1383/1963, s. 289; İbn Mün-kız, *el-Bedî’ fi nakdi’s-şîr* (nşr. Ahmed Ahmed el-Bedevî – Hâmid Abdülmecîd), Kahire 1380/1960, s. 217-222; Şerîşî, *Şerhu Makâmâtî’l-Harîrî* (nşr. M. Abdülmün’im el-Hafâcî), Kahire 1372/1952, II, 216-219; Ziyâeddin İbnü’l-Esir, *el-Meşelâ’s-sâ’ir* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1411/1990, II, 350-351; a.mf., *el-Câmi’u’l-kebir*, Bulak 1282, s. 243; İbn Ebû’l-İsba’, *Tahrîr-ü’l-Taḥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 400; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh* (nşr. M. Abdülmün’im el-Hafâcî), Kahire 1400/1980, II, 558; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, İstanbul 1286, s. 422-423; İbn Hicce, *Hizânetü’l-edeb*, Bulak 1291, s. 503; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye ‘alâ Muḥtaşari’l-me’âni*, İstanbul 1307, II, 705; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 178, 191; Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta’lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1330, s. 55-56; İsmail Durmuş, “İntihal”, *DİA*, XXII, 348.

İSMAİL DURMUŞ

TEVÂTÜR (التواطؤ)

Bir lafzın

çeşitli tikel varlıklar arasındaki ortak anlamı eşit derecede ifade etmesi mânâsında mantık terimi (bk. TEŞKİK).

TEVÂTÜR

(bk. MÜTEVÂTİR).

TEVAZU

(التواضع)

Sözlükte “kendi itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek” anlamındaki **vaz’** kökünden türeyen **tevâzu’** (*Lisânü’l-‘Arab*, “vaz” md.; *Tâcû’l-‘arûs*, “vaz” md.) **kibrin** karşıtı olup kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlarından kendini arındırmasını ifade eder. Türkçe’de **alçak gönüllülük** sözüyle karşılanmaktadır. Râgib el-İsfahânî tevazuun “aşağılık, itibarsızlık, onursuzluk” anlamındaki **da’at** (ضعت) kökünden geldiğini ve “insanın lâyük olduğundan daha düşük bir dereceye razı olması” mânâsına geldiğini belirtir (*ez-Zerî’a ilâ mekârimi’s-şerî’a*, s. 299). Tehânevî tevazuu “aza razı olma ve halkın yükünü çekme” diye tanımlar (*Keşşâf*, II, 1488). Kaynaklarda tevazu ile aynı veya yakın anlamda **tezellül** ve **huşû** kelimeleri de geçmekte (meselâ bk. Kuşeyrî, I, 380-381), sözlüklerde tevazu bu kavramlarla da açıklanmaktadır (*Tâcû’l-‘arûs*, “vaz” md.; *Kâmus Tercümesi*, “vaz” md.). Ancak Râgib el-İsfahânî’ye göre tevazu ile huşû arasında fark vardır. Tevazu hem ah-lâkî melekeler hem açık ve gizli fiiller için, huşû ise özellikle organların hareketleri için kullanılır, kalpteki tevazu organlara huşû olarak yansır. Tasavvuf ehli huşûu kalbin bir hali olarak görür. Cüneyd-i Bağdâdî huşûu “kalplerin, gizlilikleri bilen Allah karşı-sındaki tevazuu” diye tanımlamıştır (Kuşeyrî, I, 381).

Kur’ân-ı Kerîm’de vaz’ kökünden çeşitli kelimeler geçmekle birlikte bunların tevazu kavramıyla ilgisi yoktur; ancak başka ifadelerle tevazu konusuna değinen âyetler vardır. İyi toplumun niteliklerini anlatan bir âyetteki (el-Mâide 5/54) “ezil-le” kelimesinin tevazu anlamına geldiği belirtilmiş (Râzî, XII, 24; Şevkânî, II, 69), ana babaya karşı ödevlerin yer aldığı diğer bir âyette (el-İsrâ 17/24) “cenâha’z-zül” tabiri tevazuda mübalağa (Râzî, XX, 190) ve tevazudan kinaye (Şevkânî, III, 247-248) şeklinde yorumlanmıştır. Bazı âlimler, Allah’ın değerli kullarının yürüme biçimini anlatan âyette yer alan “hevnen” kelimesine (el-Furkân 25/63) “tevazu ile” mânâsı vermiştir (Taberî, IX, 408; Kuşeyrî, I, 428; Râzî, XXIV, 107). Diğer bir âyetteki “mu-